

РОЗДІЛ 11 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 81'373.49

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-3.38>

СУТНІСНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИМІРІ

CATEGORY OF THE NOTION OF CONCEPTUAL METAFORY IN AN INTERDISCIPLINARY DIMENSION

Газуда О.М.,

orcid.org/0000-0003-1399-6006

*аспірант кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету*

У статті досліджено підходи до осмислення концептуальної метафори в інтердисциплінарному вимірі. Мета дослідження полягає в узагальненні науково-теоретичних підходів до трактування категорії поняття концептуальної метафори. Методи дослідження стосуються методу концептуального аналізу, компонентного аналізу, а також лексикографічного аналізу словникових дефініцій. Процес дослідження зумовлюється способом організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей стилістики мови. Результати. Виявлено, що активізація розвитку дослідження теоретичних питань концептуальної метафори має перманентний характер, оскільки обґрунтування її розуміння набуває оновленого трактування з поступовою адаптацією до окремих сфер застосування. Виокремлено роль і місце метафори із проекцією на її функцію поєднання мовних одиниць з окремими об'єктами, які вони окреслюють. Обґрунтовано, що метафора є одним із ключових способів пізнання явищ і процесів, концептуалізації реальної дійсності а також найбільш поширеним методом наповнення мовної лексичної бази даних.

Зазначено, що метафора увиразнює тісну пов'язь із семантичними й концептуальними людськими знаннями, особливо набутими в процесі пізнання навколишнього світу, а також узагальнення категоріального синтезу знань та обґрунтування теоретико-методологічних аспектів проблематики соціальної природи знань індивідуума. Встановлено, що функціональність метафори залежить від стилю, в якому вона застосовується. Висновки. Поліаспектне трактування метафори, з урахуванням творчого мислення й ментальних особливостей «Я-особи», дає можливість розширеного пізнання культури, загального мовознавства й культури загалом. У літературознавстві, де проступають особливості тематичного дослідження через розкриття словесної творчості, формується стиль літературного твору і тип художнього мислення письменника, когнітивна метафора проявляється не як мовленнєва, а як мисленнєва форма. Сформовано власне смислове бачення концептуальної метафори в інтердисциплінарному вимірі, яке зводиться до розкриття її сутності як певного мовленнєво-мисленнєвого явища або процесу, діяльнісного підходу, що відображає світобачення й людське світосприйняття, поєднуючи поняттєві сфери зазначених явищ, осмислюючи, обґрунтовуючи й категоризуючи новий об'єкт дослідження реальної дійсності.

Ключові слова: концептуальна метафора, когнітивна метафора, концептуалізація реальної дійсності, категоріальний синтез знань.

The article investigates approaches to the comprehension of a conceptual metaphor in an interdisciplinary dimension. The purpose of the investigation is in the generalization of scientifically-theoretical approaches to the interpretation of the category of the notion of conceptual metaphor. The methods of the study is determined by the method of conceptual analysis, component analysis, and also lexicographical analysis of the dictionary definitions. The process of investigation predetermined by the way of organization of cognitive and research activities with the purpose to study phenomena and regularities of the stylistics in language. Results. It is revealed that the activation of the development of research on theoretical issues of conceptual metaphor has a permanent character, whereas the discourse of its understanding acquires innovative interpretation with gradual adaptation to the individual areas of application. The role and place of the metaphor are determined in with the projection on its function, combination of linguistic units with individual objects which are marked, as well as a number of linguistic issues in linguistics. It is substantiated that metaphor is one of the key ways of knowing phenomena and processes and conceptualizing real reality and by the most widespread method of filling up of the language lexical database.

Indicated, that metaphor expresses a close relationship with semantical and conceptual knowledges, aspecially acquired in the process of cognition the surrounding world, and also generalization of categorical synthesis of knowledges and discussion of theoretico-methodological aspects of the problems of social nature of individual knowledges. Installed, that functionality of the metaphor depends on the style, in which it is applied. Conclusion. A multidimensional interpretation of the metaphor, taking into account the creative thinking and mental manifestations of the person, is an opportunity of expanded knowledge of culture. In the literature, where overlapping the features of the case study through the disclosure of verbal creativity, the style of literary work and the type of artistic thinking of the writer are formed, the cognitive met-

aphor is manifested not as a speech form, but as a form of thinking. The actual semantic vision of a conceptual metaphor in an interdisciplinary dimension is formed, which consists to the disclosure of its essence as a certain speech-thinking phenomenon or process, an activity approach that reflects the worldview and human perception of the world, combining the conceptual spheres of these phenomena, conceptualizing, substantiating and categorizing a new object of research of real reality.

Key words: conceptual metaphor, cognitive metaphor, conceptualization of real reality, categorial synthesis of knowledge.

Постановка проблеми. Осмислення підходів до формування концептуальної метафори постає одним із важливих складових аспектів досліджень інтердисциплінарного характеру. Актуалізація наукових рішень і розвитку вивчення теоретичних питань концептуальної метафори має перманентний характер, оскільки обґрунтування її розуміння набуває оновленого трактування з поступовою адаптацією до окремих сфер застосування. У цьому зв'язку вагоме рішення має окреслення ролі та місця метафори із проекцію на її функцію поєднання мовних одиниць з окремими об'єктами, які вони відмічають. У зазначеному процесі метафора, власне як когнітивний механізм, дає можливість осмислення загальних понять крізь призму більш конкретних трактувань. Таким чином, метафора є одним із ключових способів пізнання явищ і процесів, а також концептуалізації реальної дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поліаспектність трактування метафори з урахуванням творчого мислення й ментальних особливостей «Я-особи» дає можливість розширеного пізнання культури. Сучасні підходи до дослідження метафори стосуються різних галузей науки. Зокрема, вони застосовуються як у лінгвістиці, яка вивчає мову в усій складності її проявів, так і у філософії – як вчення про людину і світ воедино; у психології, яка вивчає психічні явища (мислення, почуття, волю) та поведінку людини у взаємозумовленості багатограних зв'язків природничих і соціальних наук; у літературознавстві, в межах якого формується система наукового знання про мистецтво слова.

Теоретичні підходи до обґрунтування сутнісних особливостей формування концептуальної метафори в інтердисциплінарному вимірі позначені різноманітністю трактувань. Так, В. Лесин і О. Пулинець зазначають: «Метафора є одним із основних тропів, тобто слово або словосполучення, яке розкриває сутність і особливості одного явища через перенесення на нього схожих ознак і властивостей іншого явища. При цьому прямі ознаки поєднуються з переносним» [6, с. 237]. У свою чергу, Дж. Лакофф наголошує на тому, що метафора пронизує повсякденне життя, проявляється не тільки в мовленні, але й у мисленні та діях, при цьому вона грає когнітивну роль

і є основним механізмом, за допомогою якого не тільки усвідомлюються абстрактні концепти, а й забезпечується здатність абстрактно мислити [17, с. 3, 149].

Узагальнення теоретичних підходів до дослідження метафори Дж. Лакоффом та іншими дослідниками дало можливість сформуванню теорію концептуальної метафори та сучасної теорії метафори в інтердисциплінарному вимірі, відповідно до якої метафора є властивістю мислення, а метафоричні вирази й вислови в мові постають лише поверхневим вираженням концептуальних метафор, що лежать в їхній основі. Таким чином, у межах концептуальної теорії метафора здобуває нове визначення як «розуміння та сприйняття однієї речі в термінах іншої» [17, с. 5].

Л. Кравець і С. Дудецька розглядають концептуальну метафору як стійке та зафіксоване в мовній, культурній традиції етносу, а отже, і в мисленні людей використання мовного знака одного концепту на позначення іншого. Це передбачає розуміння сутності позначуваного за аналогією до позначуваного [5; 4].

Водночас проблемні питання концептуалізації метафори досліджувалися такими українськими та зарубіжними науковцями, як Н. Арутюнова, Е. Вовк, М. Нікітін, А. Рябов, О. Селіванова, В. Телія, Т. Черніговська, Дж. Фоконьєр і М. Тюрнер, С. Глаксберг і Б. Кейсер, Дж. Джейнс, Дж. Лакофф і М. Джонсон, Дж. Стерн та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних підходів до трактування категорії поняття концептуальної метафори в інтердисциплінарному вимірі. Для досягнення поставленої мети передбачено реалізацію таких дослідницьких завдань: узагальнити підходи до обґрунтування концептуальної метафори, а також з'ясувати особливості формування словесного образу за допомогою метафори в інтердисциплінарному вимірі. Дослідження тематики зумовлюється потребою обґрунтування сутності концептуальної метафори в інтердисциплінарному вимірі, а також виявлення особливостей формування словесного образу крізь призму метафори.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні розгляд концептуальних метафор в інтердисциплінарному вимірі дає можливість оцінювання мовних засобів вираження концептів,

оскільки концепт об'єктивується в мовних знаках на різних мовних рівнях (флексії, лексичні одиниці, фразеологічні одиниці, паремії), а відтак потребує комплексного вивчення [7, с. 56]. При цьому метафора є найбільш поширеним методом наповнення мовної лексичної бази даних.

Розгляд формування словесного образу засобом метафори В. Телія обґрунтовує як взаємозумовленість окремих сутностей та операцій, що сприяє отриманню нового знання про світ, вираженого в мові [10, с. 178], оскільки процес метафоризації стилістично розширює функціональні межі мовотворення. У тому зв'язку Т. Чернігівська вважає, що перенесення значення з відомого на невідоме, а також встановлення подібностей є природною розумовою операцією, одним із способів засвоєння нової інформації [11, с. 72]. Зазначені твердження щодо формування метафори стосуються саме отримання та засвоєння інноваційної інформації в процесі словесного висловлювання як побудови мовної конструкції.

Метафора як один із ключових тропів поетичного мовлення й ментального вираження, або ж способу мислення, через призму якого людина сприймає навколишній світ, осмислюючи його й окреслюючи власне місце та роль у ньому, викликає значний науковий інтерес. Еволюційно теоретичні підходи пройшли поетапність розвитку, починаючи зі сфери риторики – прадавньої науки, яка виникла в давньогрецькій філософії, окреслюючи спосіб переконання та формуючи ефективні форми впливу на індивідуум і соціум, і до сучасних лінгвістичних аспектів процесу метафоризації з виявленням схожості і контрастності значення слів. Саме в трактаті «Поетика» Арістотель (розділ «Про мистецтво поезії») здійснив на основі узагальнення естетичних знань античного світу теоретичні обґрунтування метафори як способу переосмислення значення слова на основі подібності: «Метафора – це перенесення слова зі зміненим значенням ьз роду на вид, або з виду на вид, або за аналогією» [12, с. 9]. При цьому, як уточнює Дж. Лакофф, метафори полегшують процес мислення, надаючи певні емпіричні рамки, всередині яких виникає можливість освоювати новоутворені абстрактні концепти [17, с. 35]: «Метафора, – зазначає англійський учений, – пронизує все наше повсякденне життя і проявляється не лише в мові, й у мисленні та дії. Наша побутова понятійна система, в рамках якої ми мислимо й діємо, метафорична за своєю сутністю» [16, с. 12].

Н. Арутюнова наголошує на тому, що дослідження метафори «стає все більш інтенсивним

та швидко розширюється, захоплюючи різні області знань – філософію, логіку, психологію, психоаналіз, герменевтику, літературознавство, літературну критику, теорію витончених мистецтв, семіотику, риторіку, лінгвістичну філософію, різні школи лінгвістики» [2, с. 5]. Дж. Фоконьєр і М. Тюрнер також актуалізують метафору як один із потужних засобів, що рухає мистецтво, науку, релігію, технологію [13, с. 62].

Існує значна кількість теорій метафори, однак найбільшого поширення набула теорія концептуальної, або ж когнітивної метафори. Алгоритм формування зазначеної теорії стосується концепцій різних типів, починаючи від розкриття сутності поняття метафоризації як семантичного зсуву прямого значення слова в бік переносного, до трактування метафори як складного багаторівневого явища в когнітивному, комунікативному, психологічному та інших аспектах [4, с. 10]. Крізь призму багатоаспектності концептуальні теорії розглядає А. Рябов, акцентуючи увагу на тому, що вони визначають способи номінації однорідних понять через серію метафор, які базуються на загальних та подібних асоціаціях, охоплюючи таким чином цілі ідеографічні поля. Водночас він наголошує на тому, що концептуальна метафора є стійкою відповідністю між областю джерела і ціллю, зафіксованою в мовній і культурній традиції суспільства. Відтак сфери людської діяльності презентуються в мові певними заданими концептуальними метафорами [8].

Узагальнення категоріального синтезу знань дає можливість стверджувати, що метафора зумовлюється семантичними, що обґрунтовують значення слів і їх складових частин, і концептуальними, як основоположними, людськими знаннями, набутими в процесі пізнання навколишнього світу, а також узагальнення категоріального синтезу знань та обґрунтування теоретико-методологічних аспектів проблематики соціальної природи знань індивідуума.

Вагомого значення метафора набуває в процесі концептуалізації абстрактних концептів [14, с. 3–18]. Крім цього, вони є засобом розширення нашого розуміння світу, експансією людського мислення [15, с. 50–51].

Смислове значення концептуальної метафори окреслено в наукових дослідженнях Дж. Лакоффа і М. Джонсона, де акцентовано увагу на тому, що метафора зумовлюється передусім мисленнєвим і діяльнісним підходом, оскільки «звичайна концептуальна система, в межах якої ми мислимо та діємо, метафорична за своєю природою» [18, с. 3]. Водночас Дж. Стерн зазначає: «Метафору

неможливо пояснити через семантику та в межах семантики» [19, с. 14]. Дж. Лакофф і М. Джонсон виокремили типи метафори, основними з яких є онтологічні, орієнтаційні та структурні:

1) *онтологічна метафора* категоризує абстрактні сутності шляхом окреслення їх меж у просторі, розкриваючи події, дії, емоції, ідеї тощо як певну істоту чи субстанцію. Вона є поширеним когнітивним механізмом, в основі якого лежить формування евфемістичних перейменувань різних тематичних груп: евфемізмів політичної і громадської сфер, інтимної сфери життя людини, а також номінацій зі значенням смерті та хвороб. Серед досліджуваних метафор очевидними є ті, де фізичний об'єкт уособлюється з людиною; одне поняття структурно впорядковується в термінах іншого;

2) *орієнтаційна метафора* формує концепти через просторові поняття та відношення, тобто уособлюється із просторовою орієнтацією. До прикладу: вгору – вниз, праворуч – ліворуч, в – з, вперед – назад. Зазначені метафори базуються на уявленні про життя як про певне замкнуте коло, «контейнер», за межами якого – не-життя;

3) *структурна метафора* ґрунтується на взаємозумовленості з досвідом людської особистості, при цьому одне поняття структурно впорядковується в термінах іншого. У структурних метафорах когнітивна топологія сфери-джерела є моделлю для осмислення сфери-мішені. Окреслений тип метафоричного перенесення є характерним для багатокомпонентних структурованих концептів, зокрема фреймів, сценаріїв тощо [18, с. 26, 33, 62].

Поряд з онтологічною, структурною й орієнтаційною метафорою науковці виокремлюють персоніфікацію як різновид метафори, де ознаки істоти переносяться на неістот, тобто окремі предмети, явища, поняття, тварини, мотивуючи персоніфікацію як одухотворення, уособлення або прозопопею.

О. Селіванова зазначає, що Т. Грейді доповнює класифікацію метафори власним поділом на первинну (primary) та складну (complex), кореляційну (correlational) й аналогічну (resemblance) [9, с. 391].

Функціональність концептуальної метафори стосується когнітивної та комунікативної позиції, оскільки *когнітивна* функція сприяє формуванню та поясненню концепту в людській свідомості; а *комунікативна* забезпечує актуалізацію вже наявного концепту і лематизацію його певних сторін у мовленнєво-мислиннєвому процесі [3].

Відмітимо, що функціональність метафори залежить від стилю, в якому вона застосовується.

Так, до прикладу, якщо це стосується наукового або ж офіційно-ділового стилю, то метафора здійснює пояснювальну функцію. При цьому вона є важливою гносеологічною функцією, за допомогою якої обґрунтовуються окремі факти реальної дійсності як природної, так і соціальної або ж технічної. Зазначений процес зумовлюється осмисленням, описом і трактуванням певних явищ, подій і випадків, а не тільки їх фіксацією.

Водночас у літературознавстві, де виявляються особливості тематичного дослідження через розкриття словесної творчості, формується стиль літературного твору і тип художнього мислення письменника, когнітивна метафора проявляється не як мовленнєва, а як мисленнєва форма. Поряд із мисленнєвою теорією в когнітивній лінгвістиці особливе місце займає діяльнісна теорія концептуальної метафори, досліджена й сформульована Дж. Лакоффом і М. Джонсоном як вихідне й достовірне положення.

Відповідно до діяльнісної теорії метафора є використанням знака однієї концептуальної сфери на позначення складника іншої, притаманна повсякденному мовленню й мисленню людини, а не лише художньому дискурсу, і керується набутим у процесі спільної діяльності етносу досвідом [9, с. 391]. Концептуальна сфера (домен), що постачає знаки, які переносяться до іншої сфери, названа джерелом (source domain), або донорською зоною. Таким чином, сфера, яка запозичує знаки із джерела, є доменом-мішенню (target domain), або реципієнтною зоною. У дослідженнях Дж. Лакоффа акцентовано, що домен джерела, можливо, структурується пропозиційною чи образно-схемною моделлю. Структура ідеалізованої когнітивної моделі сфери джерела переноситься на відповідну структуру сфери мішені. При цьому пояснюється, що сфера джерела є більш зрозумілою, конкретною й пов'язана з безпосереднім фізичним або просторово-первинним досвідом.

Висновки. Узагальнення науково-теоретичних аспектів тлумачення концептуальної метафори в інтердисциплінарному вимірі уможливило окреслення власного бачення зазначеного поняття, яке зводиться до розуміння його сутності як певного мовленнєво-мисленнєвого явища або процесу, діяльнісного підходу, що відображає світобачення й людське світосприйняття, поєднуючи поняттєві сфери зазначених явищ, осмислюючи, обґрунтовуючи й категоризуючи новий об'єкт дослідження реальної дійсності. Таким чином, дослідження понятійно-категоріального апарату концептуальної метафори відіграє вагомий роль

і посідає важливе місце в дослідженнях інтердисциплінарного характеру. Подальші наукові розвідки стосуватимуться дослідження культурно-

мовної специфічності концептуальних метафор як багатовимірного ментально-мисленнєвого утворення в межах інтердисциплінарного виміру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. Об искусстве поэзии. *Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории*. Минск : Литература, 1998. С. 1064–1112.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры: Сб.* ; вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой. Москва : Прогресс, 1990. С. 5–33.
3. Вовк Е.И. Когнитивные способы представления и выведения языковых знаний. URL : http://yaratiso.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=276&Itemid=50.
4. Дудецкая С.Г. Метафоризация как способ терминообразования (на материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Самара, 2007. 24 с.
5. Кравець Л.В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
6. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ : Рад. школа, 1982. 486 с.
7. Никитин М.В. Развернутые тезисы о концептах. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 53–64.
8. Рябов А.Г. Метафора в свете когнитивной теории. URL : www.jurnal.org/articles/2009/fill45.html.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 293 с.
10. Телия В.Н. Метафора как модель смысл опроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция. *Метафора в языке и тексте*. Москва, 1988. С. 173–203.
11. Черниговская Т.В. Метафорическое и силлогистическое мышление как проявление функциональной асимметрии мозга. *Труды по знаковым системам*. Тарту : ТГУ, 1986. Вып. 19. С. 68–84.
12. Aristotle's Poetics. Montreal [Que.]: McGill-Queen's University Press, 1997. 186 p.
13. Fauconnier G., Turner M. Rethinking Metaphor. *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 53–66.
14. Glucksberg S., Keysar B. Understanding metaphorical comparisons: Beyond similarity. *Psychological Review*. 1997. P. 3–18.
15. Jaynes J. The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind. Boston: Houghton Mifflin Co, 1976. 467 p.
16. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What categories reveal about mind. Chicago; L.: University of Chicago Press, 1987. 614 p.
17. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
18. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. London: University of Chicago Press, 2003. 276 p.
19. Stern J. Metaphor in context. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, 2000. 385 p.